

ФОРМУВАННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ КУЛЬТУРИ УСНОГО Й ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

Торчинська Тамара

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри фахових методик та
інноваційних технологій у початковій школі
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
м. Умань, Україна*

У національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті зазначається, що основна мета української системи освіти – створити умови для розвитку та самореалізації кожної особистості, як громадянина України, сформувати покоління, здатне навчатися впродовж життя. На реалізацію цих завдань значною мірою впливає рівень мовленнєвого розвитку особистості, адже саме від рівня сформованості мовних і мовленнєвих умінь та навичок залежить, як вона сприйматиме нові знання, оволодіватиме новими вміннями. Проблема розвитку мовлення завжди була і є однією з найважливіших у системі початкового навчання.

Вироблення у учнів навичок практичного володіння українською мовою, навичок вміння правильно будувати висловлювання в усній та письмовій формі – основне завдання, яке постає перед школою, оскільки формування культури усного та писемного мовлення як важливого компонента розвитку та виховання національно свідомої мовної особистості не може бути розв’язана без належної організації процесу взаємозв’язаного навчання усного й писемного мовлення здобувачів початкової освіти.

Обидві форми мовленнєвої діяльності виступають основними засобами усвідомлення й осмислення знань, набуття вмінь практичного та творчого їх застосування, а також забезпечення мовленнєвої компетентності.

Рівень мовленнєвої компетентності особистості залежить від знань щодо особливостей усного і писемного мовлення, ознак і будови тексту, стилів і типів мовлення, опанування умінь орієнтуватися в ситуації спілкування, володіти інтонацією, використовувати позамовні засоби, уважно слухати співрозмовника, повно й ґрунтовно викладати думку, аналізувати й редагувати мовлення (А. М. Богуш, М. С. Вашуленко, Т. К. Донченко, Л. І. Мацько, М. І. Пентиліук).

Оскільки усне і писемне спілкування значною мірою визначають хід мисленнєвого процесу, характер міжособистісного спілкування, добір

елементів мовного коду в конкретній мовленнєвій ситуації тощо, важливого значення набувають знання школярів про елементарні ознаки усної та писемної форм мовлення. Ознайомлення учнів з функціями, природою усного і писемного мовлення, умовами його сприймання і породження створює підґрунтя для більш успішного формування комунікативно-мовленнєвих умінь і навичок, а також впливає на інтелектуальний, естетичний та моральний розвиток особистості.

Аналіз лінгводидактичної літератури свідчить, що проблема формування культури мовлення школярів на сучасному етапі є надзвичайно актуальною. Учені О. М. Біляєв, Л. О. Варзацька, М. С. Вашуленко, В. Я. Мельничайко, І. Пентилюк, О. Я. Савченко, О. Н. Хорошковська, розробляючи шляхи оновлення змісту та структури системи мовної освіти, вважають, що вся робота з розвитку зв'язного мовлення має спиратися на понятійні знання учнів (лінгвістичні і мовленнєвознавчі), екстралінгвістичні (мета й умови спілкування, підпорядкованість їм мовних засобів) і операційні (правила і способи побудови тексту).

Розв'язуючи проблему навчання усного й писемного мовлення школярів у початковій ланці вчені зробили висновок про необхідність формувати не тільки писемне, а й усне мовлення. Так, М. Ф. Бунаков, Ф. І. Буслаєв, В. М. Куницький, І. І. Срезневський, К. Д. Ушинський, активно виступаючи на захист живого слова, відстоювали думку, що вже в молодшому шкільному віці треба формувати вміння та навички викладати свої думки як в усній, так і в письмовій формі. Учені були одностайні у своєму твердженні, що вільне володіння обома формами мовлення впливає на якість знань з інших предметів, сприяє кращому засвоєнню відомостей про навколишній світ, розвиває розумові здібності учнів, виховує в них кращі моральні якості.

На формування особистості впливає багато чинників, серед них провідне місце належить мові. Потреба у спілкуванні, мовленні, поряд з потребою діяльності, праці є визначальною у становленні особистості. Мова найглибше пронизує свідомість і підсвідомість людини й доносить до них величезну частку інформації про навколишній світ, про закономірності його функціонування. Через мову дитина усвідомлює своє «Я». Разом із засвоєнням мови у підсвідомості закладається внутрішній план можливих дій, створюються моделі вчинків, що реалізуються у відповідних життєвих ситуаціях.

Окрім того, людина може активно співпрацювати з іншими в різних сферах діяльності, досягти життєвого успіху, бути щасливою тоді, коли має розвинену комунікативну культуру, тобто систему знань, норм, цінностей і зразків поведінки, які прийняті в суспільстві, де вона живе і органічно, природно реалізує їх в офіційному та неофіційному спілкуванні. Тому особливого значення набуває проблема формування мовленнєвої

особистості – людини, яка виявляє високий рівень мовної і мовленнєвої компетенції, шанує, любить і береже рідну мову, людини, здатної представляти себе в суспільстві засобами мови.

Важлива роль у вихованні культури усної і писемної мови належить школі, яка покликана озброювати учнів багатством комунікативних і експресивних засобів мови, прищеплювати інтерес і любов до рідного слова, вчити точно і яскраво передавати всі відтінки власних думок і почуттів.

Підготовка учнів до життя потребує більшої уваги до їхнього навчання наукового стилю мовлення, володіння яким передбачає вміння правильно сприймати й розуміти усне і писемне мовлення, добувати в них необхідну інформацію, створювати самостійні висловлювання різних жанрів в усній і письмовій формі.

Саме тому, на уроках української мови праця над зв'язною мовою як усною, так і письмовою – одна з найважливіших ланок усієї роботи над розвитком мови. Здобувачі початкової освіти мають навчитися сприймати і розуміти усне і писемне мовлення (слухати і читати), осмислювати тему та основну думку висловлювання, усно викладати матеріал вивченої теми, інформувати про виконання якогось доручення чи завдання, складати усні перекази й різного виду твори, виконувати творчі письмові роботи. Складати діалог певного обсягу відповідно до запропонованої ситуації спілкування на самостійно визначену тематику.

В усному мовленні надзвичайно різнобічно виявляється людська сутність – психічні особливості, інтелект, світосприймання, спосіб мислення, виховання, здатність називати, оцінювати, контактувати з іншими та впливати на них.

Для того, щоб учні свідомо оволодівали науковим мовленням, необхідно їх цього спеціально вчити. На уроках зв'язного мовлення вчать усно переказувати науково-навчальні тексти, готуватися до усного повідомлення на лінгвістичну тему, та вчать давати розгорнуту відповідь на запитання.

Своєрідність і складність писемного мовлення дослідила психолог А. Кагальняк. За її дослідженнями, писемне мовлення вимагає високого ступеня абстракції, це мовлення подумки позбавлене матеріального звука, це мовлення – без співрозмовника. Це монологічна розмова з білим аркушем паперу, з уявленим співрозмовником. Учитель початкової школи має навчати школяра розмовляти з білим аркушем паперу розумно, вільно.

Вивчення кожного предмета передається дитині, засвоюється нею і виражається завжди у формі слова. Дитина, яка не звикла вдумуватися у смисл слова, погано розуміє або зовсім не розуміє його справжнього значення і не набула навички розпоряджатися ним вільно в усному і писемному мовленні, завжди страждатиме від цієї корінної нестачі,

вивчаючи будь-який інший предмет [2].

Навчання рідної мови в школі, як зазначає К. Ушинський, передбачає триєдину мету: по-перше, розвивати в дітей ту душевну здатність, яку називають даром слова, по-друге, ввести дітей у свідоме володіння скарбами рідної мови, по-третє, допомогти дітям засвоїти логіку цієї мови, тобто граматичні її закони в їх логічній системі. Великий педагог вважав, що справжнє оволодіння мовленням школярами відбувається не інакше, як у результаті раціонально організованої мовленнєвої практики, керованої граматикою.

Основним завданням вивчення рідної мови є розвиток мовлення. «Розвиток мовлення – це принцип у роботі з читання, граматики і правопису. Робота над правильною вимовою, чіткістю і виразністю усного мовлення, над збагаченням словника, правильним і точним вживанням слова, над словосполученням, зв'язним (контекстним) мовленням, над орфографічно грамотним письмом має стати основою кожного уроку» [6].

Розвиток мовлення молодших школярів є складовою частиною змісту уроків літературного читання та української мови.

Розвиток зв'язного мовлення на уроках української мови – це робота, що проводиться вчителем спеціально і у зв'язку із вивченням шкільного курсу для того, щоб учні оволоділи мовними нормами, а також висловлювали свої думки в усній і писемній формі, користуючись потрібними мовними засобами у відповідності до мети, змісту і умов спілкування. За умови спеціально організованого систематичного навчання молодші школярі не тільки вчать правильно розмовляти, але й самостійно розв'язувати та творити мовні завдання, правильно висловлювати думки, спостереження, залежно від мети, місця, обставин.

Вивчення мови невіддільне від розвитку усного і писемного мовлення учнів, передбачає збагачення їх словником, оволодіння нормами літературної мови на всіх рівнях, формування в школярів умінь і навичок зв'язного викладу думок. Саме тому в початковій школі провідним принципом навчання виступає розвиток мовлення молодших школярів.

Розвинене мовлення людини – не тільки форма думки, а й сама думка, супутник мислення, свідомості, джерело пам'яті. Створені за допомогою мови образи, опису подій, якостей, властивостей найрізноманітніших виявів життя людей є вищим актом пізнавальної діяльності людини, «Мовна поведінка, – пише Л. О. Калмикова, – як частина загальної поведінки людей, свідчить як про рівень розумового розвитку, так і про рівень їх виховання. Вона репрезентує людину в цілому» [3].

Виконання найрізноманітніших усних і писемних вправ у процесі вивчення мови виховує наполегливість, увагу, активність, самостійність. «Крім того, в руках педагога слово, – писав В. О. Сухомлинський, – є могутнім засобом, здатним піднести, звеличити людину в її власних очах,

утвердити її патріотичну свідомість і громадську гідність» [5].

Необхідною умовою засвоєння всього багатства рідної мови, оволодіння вмінням користуватися нею в усних і письмових переказах та розповідях є поєднання вправ із читання з усними та письмовими розповідями учнів.

Як свідчить аналіз лінгводидактичної літератури з проблем навчання усного й писемного мовлення, вчені визнавали необхідність диференційованого підходу в роботі з розвитку зв'язного мовлення школярів, оскільки обидві форми – це два різних види мовленнєвої діяльності людини. Ними можна оволодіти, якщо буде створено спеціальні методики навчання, починаючи вже з початкової школи. Ознайомлення школярів з основними ознаками кожної з форм є тим підґрунтям, яке дає можливість формувати необхідні вміння та навички спілкуватися в різних видах суспільної діяльності людини.

У науково-методичній літературі робляться спроби визначити ці поняття, їхній зміст на кожному етапі розвитку особистості, запропонувати системи вправ, спрямовані на розвиток необхідних умінь і навичок.

У Державному стандарті початкової загальної освіти відмічається, що основними цілями навчання української мови є опанування молодшими школярами української мови як засобу спілкування і пізнання, прилучення до скарбниць духовності і культури, літературних надбань українського народу і народів світу, виховання громадянськості, патріотизму, національної самосвідомості.

Сучасні програми з української мови для 1-4-х класів передбачають набуття елементарних знань про мовлення, усне й писемне, діалогічне й монологічне, особливості висловлювань, зумовлені комунікативними завданнями, ситуацією спілкування. Основна увага в навчанні молодших школярів зосереджується на формуванні вмінь здійснювати всі види мовленнєвої діяльності: слухання-розуміння (аудіювання), говоріння, читання, письмо. В основі розвитку всіх умінь – вміння слухати й розуміти усне мовлення. Програмами визначаються вміння, необхідні для швидкого й точного сприймання усного мовлення, а також для оформлення власних усних висловлювань. З метою формування вмінь комунікативно доцільного мовлення пропонується будувати усні й письмові висловлювання з безпосередньою комунікативною метою. Важливе значення надається створенню мовленнєвих ситуацій, які б спонукали учнів виражати власні думки, почуття.

Центральними уявленнями й поняттями, які необхідно формувати в школярів, мають бути такі: текст, тема тексту, головна думка, типи текстів, стилі мовлення, частини тексту (зачин, виклад, висновок), засоби зв'язку речень у текстах. Передбачається також ознайомлення молодших школярів

з ознаками усного й писемного мовлення, виконання усних і письмових вправ, а також окремих різновидів стилістичних вправ.

Основними напрямками вдосконалення мовленнєвої діяльності молодших школярів можна вважати:

– ознайомлення із засобами вираження усного й писемного мовлення, видами усного (переважно діалогічного) й писемного (переважно монологічного);

– розвиток уявлень про мотиви, завдання, сферу функціонування, адресованість обох форм, умови їх продукування й сприймання;

– засвоєння провідних ознак стилістично диференційованих усних і письмових текстів (художнього, наукового й ділового);

– оволодіння молодшими школярами інтонаційними засобами усного мовлення і способами передачі інтонації на письмі;

– розвиток елементарних уявлень про закономірності використання мовних засобів в усному й писемному мовленні.

Лінгводидактична система взаємозв'язаного навчання усного і писемного мовлення молодших школярів становить цілісний упорядкований процес, який характеризують зміст, принципи, засоби, методи і прийоми навчання.

Зміст навчання усного і писемного мовлення становить коло відомостей з мови і мовлення. Результативність процесу навчання усного і писемного мовлення залежить від раціонального використання методів навчання: пізнавальних (пояснювально-ілюстративний, частково-проблемний) і тренувальних (імітаційний, репродуктивний, оперативний, комунікативний), а також прийомів роботи, спрямованих на оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності – слуханням, говорінням, читанням, письмом.

Отже, формування у молодших школярів культури усного та писемного мовлення, є досить актуальною на сьогодні темою та обумовлюється тим, що саме від рівня сформованості мовних і мовленнєвих умінь та навичок залежить рівень розвитку особистості, її інтелект, світосприймання, спосіб мислення, здатність контактувати з іншими співрозмовниками, впливати на них, виробити навички високої культури мови, виховувати високоосвічених та активних громадян України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А. М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку: Навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Слово», 2003. 343 с.
2. Гагальняк А. Психолінгвістичні і лінгвометодичні підходи до змісту мовленнєвих навичок і вмінь // Початкова школа. 2003. №5. С. 5-7.
3. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти: навчальний посібник / Л. О. Калмикова. – К.: НМЦВО, 2003. 229 с.

4. Лещенко Г. П. Мовленнєва компетенція як основний компонент комунікативної україномовної компетенції школярів // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2004. № 1. С. 26-30.
5. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. Вибр. твори: В 5-ти т. Київ, 1976. Т. 1. С. 147.
6. Ушинський К. Д. Рідне слово. Книжка для тих, хто навчає / Костянтин Дмитрович Ушинський // Вибр. твори : В 2-х т. К. : Радянська школа 1983. Т.2. 359 с.